

نیکی به والدین پس از مرگ

حجت الاسلام والمسلمین عبدالکریم پاک‌نیا تبریزی*

مقدمه

خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «وَصَيِّرْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا»^۱ ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند. «نیکی به والدین علاوه بر این که سفارش خدا است، از جمله عوامل زمینه ساز سعادت انسان می‌باشد. از دیدگاه اسلام، نیکی به پدر و مادر، هم‌چنان که در حال حیات، امری ضروری است، بعد از مرگ نیز ضرورت دارد و آنان بعد از مرگ بیش‌تر نیاز به نیکی فرزندان دارند؛ چراکه دستشان از دنیا کوتاه شده و دیگر توانایی تهیه ره‌توشه آخرت را ندارند.

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: ارواح مؤمنان هر جمعه به آسمان دنیا می‌آیند و روبه‌روی خانه‌هایشان می‌ایستند و هر یک با آوای حزین در حال گریه و التماس، می‌گویند: «يَا أَهْلِي وَيَا وُلْدِي وَيَا

* استاد سطح عالی حوزه علمیه قم و از مبلغان نخبه دفتر تبلیغات اسلامی.

أَبِي وَيَا أُمَّيْ وَأَقْرَبَائِي أَعْطِفُوا عَلَيْنَا يَرْحَمَكُمُ اللَّهُ؛^۱ ای کسان من! ای فرزندانم، پدرم، مادرم، نزدیکانم به ما محبت کنید. خدا شما را بیامرزد.»

در حدیثی آمده است که حضرت عیسی علیه السلام در حال عبور از مسیری به قبری رسیدند، در آن حال مکاشفه‌ای بر حضرت عارض شد و دید که صاحب این قبر در حال عذاب است، حضرت عیسی علیه السلام بدون توجه از آن قبر گذر کردند.

سال بعد که باز گذر حضرت عیسی علیه السلام به آن قبر افتاد و دو مرتبه مکاشفه‌ای بر حضرت عارض شد، این بار عیسی علیه السلام روح آن مرد را در حالت شادی و رحمت دید که جبرئیل علیه السلام علت تفاوت دو حالت را برای عیسی این‌گونه توضیح داد: «این مرد فرزندی داشت که امسال راهی را ترمیم نمود و یتیمی را پناه داد و آفریدگار مهربان به پاس کارهای نیک فرزندش وی را آمرزید.»^۲

اینک به نیکی به والدین بعد از مرگشان می‌پردازیم:

۱. انجام تکالیف واجب

از منظر اهل بیت علیهم السلام انجام تکالیف شرعی والدین فوت شده مهم‌تر از کارهایی مثل متحمل شدن هزینه‌های سنگین تشریفاتی است؛ چراکه به‌جای آوردن وظایفی که انسان بعد از فوت پدر و مادرش، نسبت به آن‌ها موظف است، از بهترین موارد نیکی به والدین محسوب می‌شود، مانند:

انجام تکالیف واجب در صورتی است که اگر تکالیف شرعی از سوی پدر و مادر قضا شده باشد؛ به‌ویژه اگر به انجام آن وصیت کرده باشند. البته در مورد به‌جا آوردن قضای نماز و روزه والدین، در رساله‌های عملیه احکام خاصی وجود دارد. مثلاً بر پسر بزرگ‌تر واجب است که بعد از مرگ پدر، نماز و روزه‌هایی که پدرش به‌جا نیاورده قضا کند یا اجیر بگیرد.^۳

پرداخت بدهی و حق الناس: اگر پدر و مادر به دیگران بدهکارند و یا حق الناس و حق الله بر عهده دارند، فرزند وظیفه دارد که بدهی و دین آن‌ها را ادا نماید. همان‌گونه که امام باقر علیه السلام فرمود:

۱. شعیری، محمد، جامع الأخبار، ص ۱۶۹.

۲. جزائری، نعمت الله، قصص الأنبياء، ص ۵۸۸.

۳. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۷۶۱.

مجلس بیست و هفتم: نیکی به والدین پس از مرگ ■ ۳۰۷

«فَإِذَا مَاتَ قَضَىٰ عَنْهُمَا الدَّيْنَ وَاسْتَغْفَرَ اللَّهُ لَهُمَا فَيَكْتُبُهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ بَارًا»^۱ وقتی آن دو درگذشتند (فرزند شایسته) بدهی های آن ها را می پردازد و برای ایشان آمرزش می طلبد. خداوند هم در عوض این کار او را نیکوکار می نویسد.»

هم چنین اگر خمس یا زکات بدهکارند یا امانتی به عهده دارند، فرزند آن ها را از اموالش پرداخت می نماید، که رسول خدا ﷺ اثر این اعمال نیک را چنین بیان فرموده اند:

«مَنْ حَجَّ عَنْ وَالِدَيْهِ أَوْ قَضَىٰ عَنْهُمَا مَغْرَمًا بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الْأَبْرَارِ»^۲ کسی که به نیت پدر و مادرش حج انجام دهد یا بدهکاری آن ها را پردازد، خداوند او را در روز قیامت با ابرار همنشین می سازد.»

حتی اگر پدری یا مادری در ایام حیات مشکلی داشته و یا خطایی مرتکب شده اند که فرزندان می توانند حل کنند، حتما باید ارواح والدینشان را یاری نمایند. علامه امینی رحمته الله داستانی را نقل می کند که اهمیت این مطلب را بیش تر آشکار می سازد:

فرزندان بی عاطفه

یکی از تجار خیر و اهل ایمان، قطعه زمینی در یکی از مناطق مهم تهران داشت و می خواست در آنجا مسجدی را بنا کرده و در اطرافش مغازه هایی تجاری برای مسجد بسازد. یکی از رفقای دنیادوست وی، او را وسوسه کرده به وی گفت: تو در این محل سینمایی بساز و در اطراف آن مغازه هایی تجاری درست کن و درآمد آن را در خیرات مصرف نما. حب مال از یک طرف و وسوسه شیطانی از طرف دیگر او را به ساختن سینما وادار کرد. سال ها گذشت و تاجر از دنیا رفت، اموال زیادی از او به جای ماند که از جمله همان سینما بود.

در یکی از روزها یکی از رفقای قدیمی این مرد تاجر، بازماندگان او را به خانه خود دعوت کرد. بعد از صرف غذا، میزبان به ورثه آن میت گفت: «آیا می دانید به چه خاطر شما را به این جا دعوت کرده ام؟»

جواب دادند: «تو به خاطر مهربانی های پدر ما از ما پذیرایی می کنی.»

میزبان دوباره پرسید؟ آیا پدرتان در حق شما کوتاهی کرده است؟

۱. کوفی اهوازی، حسین، الزهد، ص ۹۹.

۲. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۶۸.

گفتند: نه! ما دائماً ایشان را به خیر و نیکی یاد می‌کنیم و رحمت بر او می‌فرستیم. سپس مرد میزبان شمه‌ای از حقوق والدین بر گردن فرزند را برای ورثه بازگو کرد؛ به ویژه آن‌که به آنان یاد آور شد بعد از وفات پدرتان نیاز او به شما چندین برابر شده است. در ادامه چنین گفت: من پدر شما را چند روز قبل در شدیدترین عذاب، خواب دیدم. این عذاب به خاطر احداث سینما بود. او می‌گفت: هر وقت که فیلمی فسادانگیز را در آنجا نشان می‌دهند و عده‌ای را به سوی گناه و انحراف می‌کشانند، ملائکه مرا به خاطر آن عذاب می‌کنند. او از شما عاجزانه می‌خواست که این ساختمان را ویران کرده و او را از عذاب نجات دهید. بازماندگان آن تاجر بعد از شنیدن خواسته پدرشان سکوت کرده و با تعجب و ناراحتی به همدیگر نگاه کردند و مهلت خواستند تا تصمیم بگیرند. هفته‌ها گذشت و خبری نشد! این مرد دوباره از آنان دعوت کرد و بعد از پذیرائی، از نتیجه تصمیم‌شان سؤال کرد. بزرگ ورثه پاسخ داد: آیا پدر ما این سینما را احداث نکرده؟ میزبان پاسخ داد: چرا؛ ولی الآن شدیداً پشیمان است و به خاطر آن عذاب می‌کشد و از شما می‌خواهد او را از عذاب الهی نجات دهید. بزرگ ورثه پاسخ داد: پس او غلط کرده و باید جزای خطای خود را خودش متحمل شود! ما نمی‌توانیم این ساختمان را ویران کنیم. مرد میزبان از جواب آنان تعجب کرده و در بهت و حیرت فرو رفت. و به بدبختی و بیچارگی رفیق تاجرش تأسف خورد که چه طور بعد از اعمال خیری که انجام داده با کار خلاف شرع خود، فرزندان و خود را به هلاکت دچار نموده است.^۱

۲. عمل به وصیت

از دیگر وظایف فرزندان، اجرای صحیح وصیت‌های کتبی و شفاهی والدین است. رسول گرامی اسلام ﷺ در پاسخ به سؤال از نیکی به پدر و مادر - بعد از فوت - به مواردی اشاره کرده و فرمود: «...وإنفادُ عهدِهِما مِن بَعْدِهِما؛^۲ اجرا کردن وصیت‌هایشان بعد از مرگ آن‌ها از جمله نیکی به والدین محسوب می‌شود.»

۱. شاکری، حسین، ربع قرن مع العلامة الامینی، ص ۵۷.

۲. قمی مشهدی، محمد، تفسیر کنز الدقائق، ج ۷، ص ۳۸۵.

۳. زیارت مزار

رسول مکرم اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «مَنْ زَارَ قَبْرَ وَالِدَيْهِ أَوْ أَحَدِهِمَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً غَفَرَ اللهُ لَهُ وَ كَتَبَ بِرًّا؛^۱ کسی که قبر پدر و مادر یا یکی از آن دو را در هر جمعه یک بار زیارت کند، خداوند او را می‌بخشد و او را نیکوکار می‌نویسد.»^۲

حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در گفتار دیگری، به فرزندان که فقط به خاطر خدا به زیارت قبر والدین خود می‌روند، پاداش حج مقبول مژده داده و فرمود است: «کسی که قبر پدر و مادر و یا یکی از آن‌ها را با قصد قربت زیارت کند، معادل یک حج پذیرفته شده ثواب برده است و هر کس پیوسته به زیارت قبر والدین خود برود، ملائکه قبر او را زیارت خواهند کرد.»^۳

امیر مؤمنان عَلَيْهِ السَّلَام به شیعیان خود چنین سفارش می‌فرماید: «به زیارت مردگان تان بروید؛ چراکه آنان از زیارت شما خوشحال می‌شوند و شما بعد از دعا در حق آنان، حاجت‌های خود را نیز در کنار قبر آنان از خداوند بخواهید.»^۴

نخستین باری که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به زیارت قبر پدرش عبدالله رفت، در شش سالگی بود که به همراه مادرش آمنه از مکه به یثرب سفر کرده و آرامگاه پدر گرامی‌اش را زیارت نمود.^۵ هم چنین حضرت همراه گروهی از مسلمانان در عصرهای پنج شنبه به زیارت قبرستان بقیع می‌رفت، و به اهل قبور سلام و رحمت می‌فرستاد.^۶ امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید: «هر کس به زیارت قبر مؤمنی برود و در کنار قبر او رو به قبله بنشیند و دست را روی قبر بگذارد و هفت بار سوره انا انزلناه را بخواند، علاوه بر این که از خوف و وحشت روز قیامت در امان خواهد بود، خداوند او و صاحب قبر را می‌آمرزد.»^۷

۱. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۶۸.

۲. آن گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در ذیل حدیث فرمود: «اگر در کنار مزار آنان سوره یاسین بخواند، در مقابل هر حرفی که از این سوره می‌خواند آمرزشی از سوی خداوند دریافت خواهد کرد.» (مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۲۹۴).

۳. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۷۹.

۴. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۲۲۳.

۵. حلبی شافعی، برهان الدین، سیره حلبی، ج ۱، ص ۱۲۵.

۶. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۲۲۴.

۷. همان، ص ۲۲۷ و ۲۲۸.

۴. دعا و استغفار

دعا همیشه راه‌گشا بوده و یکی از بهترین احسان‌ها در حق زندگان و مردگان است؛ به‌خصوص دعا بعد از فوت والدین آثاری دارد. رسول خدا ﷺ دعا و استغفار برای والدین را از جمله تکالیف فرزندان می‌داند و می‌فرماید: «الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا، وَالِاسْتِغْفَارُ لَهُمَا»^۱ دعا کردن برای پدر و مادر و طلب آمرزش برای‌شان، از جمله موارد نیکی به والدین محسوب می‌شود.»
به‌خصوص اگر پدر و مادر در زندگی خود از نظر اعمال، رفتار اسلامی و انجام عبادات، نواقصی داشته‌اند، در این صورت طلب عفو و مغفرت بسیار مفید است.

رسول خدا ﷺ فرمود: «مَا أُهْدِيَ إِلَى الْمَيِّتِ هَدِيَّةٍ وَلَا أُتِحِفَ تَحْفَةً أَفْضَلَ مِنَ الْإِسْتِغْفَارِ»^۲ هیچ هدیه و تحفه‌ای برای میت، بهتر از طلب آمرزش برای او نیست.»
خداوند متعال در قرآن دعا و استغفار برای والدین را به ما این‌گونه می‌آموزد:
۱. «رَبِّ اَرْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا»^۳ پروردگارا! همان‌گونه که آن‌ها مرا در کوچکی تربیت کردند، مشمول رحمتشان قرار ده.»

۲. «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ»^۴ پروردگارا! من، پدر، مادرم و همه مؤمنان را، در آن روز که حساب برپا می‌شود، بیامرز.»
علاوه بر قرآن، اهل بیت علیهم السلام نیز مضامین دلنشینی برای دعای پدر و مادر به ما آموخته‌اند، که به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

امام سجاد علیهم السلام در دعای ۲۴ صحیفه سجادیه، توصیف جامعی از موقعیت برجسته پدر و مادر، منزلت والای ایشان و حقوق و تکالیفی که فرزندان نسبت به آنان دارند را بیان فرموده‌اند، حضرت علیهم السلام در فرازی از این دعا والدین خود را چنین دعا می‌کند:

«بارالها! یاد آنان را در تعقیبات نمازهایم و در اوقات شب و ساعات روزم، از صفحه قلبم دور مدار. معبودا! بر محمد و آلش درود فرست و مرا به برکت دعایی که برای آنان دارم بیامرز و آنان

۱. قمی مشهدی، محمد، تفسیر کنز الدقائق، ج ۷، ص ۳۸۵.

۲. نوری، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۱۱۲.

۳. اسراء، آیه ۲۴.

۴. ابراهیم، آیه ۴۱.

را به خاطر خوبی‌هایی که در حق من داشته‌اند، مشمول آمرزش حتمی خود قرار ده، و به شفاعت و میانجی‌گری من از آنان به طور حتمی خشنود شو، و آنان را با بزرگواری و کرامت به سرمنزله مقصودشان در بهشت برین برسان. خداوندا! اگر پدر و مادرم را پیش از من آمرزیدی، پس ایشان را شفیع من قرار ده و اگر مرا قبل از آنان مورد آمرزش قرار دادی پس مرا شفیع ایشان بنما تا در پرتو مهربانی‌ات در سرای کرامت، و جایگاه مغفرت و رحمتت گرد هم آییم؛ زیرا که تو صاحب فضل بزرگ و نعمت دیرین هستی و تو مهربان‌ترین مهربانانی.»

۵. قرائت قرآن

اگر چه قرآن آیین زندگی است و برای درست‌زیستن انسان‌های زنده نازل شده، اما خواندن و قرائت آیات آن برای مردگان نیز تأثیر دارد. امام صادق علیه السلام فرمود: «قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ فِي الْمُصْحَفِ تُخَفِّفُ الْعَذَابَ عَنِ الْوَالِدَيْنِ وَلَوْ كَانَا كَافِرَيْنِ»^۱ قرائت قرآن از روی مصحف از عذاب پدر و مادر می‌کاهد؛ گرچه آنان کافر باشند.» آن حضرت علیه السلام در گفتار دیگری فرمود: «هر که قرآن را از روی آن بخواند، از چشمان خود بهره خوبی خواهد برد و سبب کاهش عذاب از والدینش نیز می‌گردد، گرچه آن دو کافر باشند.»^۲

در میان سوره‌های قرآن سوره توحید برای آمرزش والدین اهمیت خاصی دارد. امام صادق علیه السلام فرمود: «هر که به خدا و روز جزا ایمان دارد، خواندن قل هو الله احد را به دنبال هر نماز واجب از دست ندهد؛ زیرا هر کس آن را بخواند، خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او فراهم می‌کند و او را به همراه پدر و مادرش و سایر فرزندان آن دو پیامرزد.»^۳

۶. صدقه جاریه

از جمله وظایفی که انسان در برابر پدر و مادرش دارد و ثواب عظیمی نیز بر آن مترتب است، زنده نگه داشتن یاد و نام نیک پدر و مادر می‌باشد. راه‌های بسیاری در این باره وجود دارد؛ از جمله این که فرزند با رفتار و کردار شایسته، باعث دعای خیر مردم برای پدر و مادر خویش شده

۱. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۰۴.

۲. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۱۳.

۳. همان.

و وجود خود را به مثابه صدقه جاریه‌ای برای والدینش قرار دهد و نیز برگزاری مراسم روز سوم، شب هفت، چهلم و سالگرد که هم یاد و خاطره آن‌ها زنده می‌شود و هم ثواب نذورات و صدقات و ختم قرآن به روح آنان می‌رسد. البته اگر بتواند در طول حیات خود و در یکی از مناسبت‌های، سالیانه و مجلسی تبلیغی به نام قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام و به یاد والدینش برپا نماید، سنت پسندیده‌ای خواهد بود.

اگر فردی - خدای نکرده - در زمان حیات آنان به به والدینش بی‌احترامی کرده باشد، بعد از وفات آنان باید در صدد جبران برآید. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «پدر یا مادر فردی از دنیا می‌رود، در حالی که این فرزند عاق والدین بوده و حقوق آنان را به جا نیاورده است، اما بعد از مرگ آنان پیوسته به آنان دعا کرده استغفار می‌کند [برای آنان اعمال نیک انجام می‌دهد] خداوند متعال چنین فرزند توبه‌کننده‌ای را در ردیف ابرار قرار می‌دهد.»^۱

امام باقر علیه‌السلام هم در مورد عقوق^۲ والدین بعد از فوتشان می‌فرماید: «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَكُونُ بَارًّا بِوَالِدَيْهِ فِي حَيَاتِهِمَا ثُمَّ يَمُوتَانِ فَلَا يَقْضِي عَنْهُمَا دِيُونَهُمَا وَلَا يَسْتَعْفِرُ لَهُمَا فَيَكْتُبُهُ اللَّهُ عَاقًا وَإِنَّهُ لَيَكُونُ عَاقًا لَهُمَا فِي حَيَاتِهِمَا غَيْرَ بَارٍّ لَهُمَا فَإِذَا مَاتَا قَضَىٰ دَيْنَهُمَا وَاسْتَعْفَرَ لَهُمَا فَيَكْتُبُهُ اللَّهُ بَارًّا»^۳

همانا بنده‌ای نسبت به پدر و مادر خویش در زمان حیاتشان نیکوکار است، سپس آنها می‌میرند و او بدهی آن‌ها را نمی‌پردازد و برای آنها آمرزش نمی‌خواهد؛ لذا خدا او را عاق و نافرمان می‌نویسد. اما چه بسا بنده دیگری در زمان حیات پدر و مادر خود، عاق آن‌ها است و نسبت به آنها نیکی نمی‌کند، ولی چون از دنیا رفتند بدهی آن‌ها را می‌پردازد و برای آن‌ها آمرزش می‌خواهد و خدای عز و جل او را نیکوکار می‌نویسد.»

۷. به نیکی یاد کردن

طبق آموزه‌های اسلام، هر مسلمانی وظیفه دارد که احترام پدر و مادر را حتی پس از وفات آنها حفظ کند. همیشه از آنها به خوبی یاد کرده و سخن ناپسند در مورد پدر و مادر بعد از وفات آن‌ها

۱. متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۴۷۸.

۲. «عقوق» از ماده عقق (عق) و به معنای نافرمانی و سرکشی از پدر و مادر و بریدن از ایشان می‌باشد. (ابن منظور، لسان العرب، ماده عقق)

۳. کوفی اهوازی، حسین، الزهد، ص ۳۳.

مجلس بیست و هفتم: نیکی به والدین پس از مرگ ■ ۳۱۳

نگوید، هم‌چنین کاری نکنند که دیگران به پدر و مادرش ناسزا بگویند. پیامبر اسلام ﷺ فرمود: «بزرگ‌ترین گناه کبیره آن است که انسان به والدین خود دشنام دهد. راوی سؤال می‌کند: چگونه ممکن است کسی والدین خود را دشنام دهد؟ حضرت فرمود: دشنام والدین به این است که انسان به دیگران دشنام دهد و آنها متقابلاً والدین او را دشنام گویند.»^۱

امام کاظم علیه السلام فرمود: «روح اموات به بازماندگان سر می‌زنند. اگر از آنان کردار خوب و عمل صالح ببینند، خوشحال می‌شوند و از آنان راضی می‌گردند.»^۲

چه زیباست که فرزندان هر روز بعد از هر نماز برای والدین خود دعا کنند؛ به ویژه در نماز شب و اوقات دعا در زیارتگاه‌ها و حج و عمره و اگر آزاری از آنها دیدند صبر کنند. قضای نمازهای واجب و روزه‌های واجبه‌شان را خود یا توسط اجیر انجام دهند. در کنار مزارشان آیه‌الکرسی و قرآن بخوانند و صلوات بفرستند و برای آنان هدیه کنند. و وقتی که به زیارت یکی از مشاهد مشرفه مانند پیغمبر و ائمه علیهم السلام می‌روند به نیابت آنان هم زیارت کنند و در تشریف به مکه، طواف به‌جا بیاورند و برای آنان رد مظالم^۳ بدهند.

اگر مجلس هفتگی، ماهیانه روضه یا سنت حسنه دیگری، مانند قربانی و اطعام داشته، ادامه داده و اگر کار خیر ناتمامی از او مانده، تمام نماید.

۸. قدرشناسی

قدرشناسی از والدین، رسم انسان‌های وارسته است به‌ویژه آن‌که والدین در قید حیات نباشند. سپاسگزاری از آنان، بهترین نیکی بعد از وفاتشان محسوب می‌شود. چنان‌چه انسان‌های بزرگ می‌کوشند هرگز خدمات و زحمات آنان را فراموش نکنند. آن‌گاه که مادر شیخ مرتضی انصاری از دنیا رفت او در فراق مادرش به شدت می‌گریست و در کنار پیکر بی‌جان مادرش زانوی غم زده و اشک ماتم می‌ریخت، یکی از شاگردان نزدیکش او را تسلیت گفته و به عنوان دل‌جویی اظهار داشت: جناب استاد! برای شما با این مقام علمی، شایسته نیست که برای درگذشت پیرزنی که

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲، ص ۴۶.

۲. شعیری، محمد، جامع الاخبار، ص ۱۶۹.

۳. منظور از رد مظالم، حقوق الناس قطعی یا احتمالی است که صاحب آن دقیقاً شناخته شده نیست، که با اجازه حاکم شرع صرف نیازمندان می‌گردد.

عمرش را به پایان رسانده، این طور اشک بریزید و بی‌تابی کنید. ایشان فرمود: گویا شما هنوز به مقام ارجمند مادر واقف نیستید، تربیت صحیح و زحمات فراوان این مادر مرا به این مقام رسانید و پرورش اولیه او، زمینه ترقی و پیشرفت را در من ایجاد کرد. در حقیقت این همه توفیقات من مرهون زحمات و تلاش‌های مشفقانه و مخلصانه این مادر است.^۱

۹. تکریم دوستان والدین

توجه به دوستان و خویشان والدین از دیگر موارد نیکی به آن‌هاست. پیامبر ﷺ فرمود: «**وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا!**»^۲ یکی از وظایف فرزندان احترام گذاشتن به دوستان آن‌هاست. چراکه احترام کردن دوستان و آشنایان والدین موجب می‌شود که آن‌ها هرگاه تو را ببینند، به یاد والدین تو بیفتند. در تاریخ آمده است: بانویی به نام «ثویبه» در دوران شیرخوارگی پیامبر ﷺ چند روزی به آن حضرت شیر داد، که او به نوعی مادر رضاعی حضرت محسوب می‌شد، آن گرامی ﷺ در دوران حیات این بانو به او محبت و احسان می‌کرد و هنگامی که «ثویبه» در سال هفتم هجرت از دنیا رفت، پیامبر ﷺ از وفات او غمگین شد، آن بزرگوار از آن پس به یاد محبت‌های «ثویبه» به خویشان او محبت و نیکی می‌کرد، و برای آن‌ها نان و غذا می‌فرستاد، و به این ترتیب از زحمت‌های او قدرشناسی می‌نمود.

۱۰. سایر هدیه‌های معنوی

یکی دیگر از وظایف فرزند بعد از مرگ پدر و مادرش این است که در جلب رضایت آنان و به خاطر شادی روحشان از تقدیم تحفه‌های معنوی دریغ نرزد؛ به این ترتیب که اگر عهد و پیمان و قول و قرار دارند به آن وفا کند، در ادای قرض آنان سهل‌انگاری نکند، آشنایان و فامیل‌های پدر و مادر را دیدار نموده و از احسان به آنان مضایقه نکند و خلاصه هر کارخیری را که احساس می‌کند در راستای جلب رضایت پدر و مادر و شادی روح آنان است، به نحو شایسته‌ای به انجام برساند.

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «**أَهْدُوا لِمَوْتَاكُمْ**؛ برای اموات‌تان هدیه کنید، پرسیدند: هدیه اموات

۱. پاک‌نیا، عبدالکریم، پدر، مادر، شما را دوست دارم، ص ۲۲۸.

۲. قمی مشهدی، محمد، تفسیرکنزالدقائق، ج ۷، ص ۳۸۵.

چیست؟ فرمود: **الصَّدَقَةُ وَالدُّعَاءُ**؛^۱ صدقه و دعا.

امام صادق علیه السلام فرمود: «چه مانعی دارد یک شخص مسلمان به پدر و مادرش نیکی کند؟! زنده باشند یا مرده! به این ترتیب که از جانب آنان نماز بخواند، صدقه دهد، حج گذارد و روزه بگیرد، تا آنچه کرده ثوابش چنانکه برای والدین او است همانند آن برای خودش هم باشد. افزون بر این، خداوند متعال به سبب این احساس و نیکی، خیر بسیاری را برایش عطا می کند.»^۲

در این گونه نیکوکاری علاوه بر آن که برای انسان ثواب منظور می شود، باعث خیر و برکت اموال انسان نیز می گردد. امام صادق علیه السلام در ذیل یکی از روایات، ضمن برشمردن آثار ناشی از نیکی به پدر و مادر می فرماید: «و هرگز در زندگی مبتلا به فقر نخواهید شد.»^۳

۱. شعیری، محمد، جامع الأخبار، ص ۱۶۹.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۴۶.

۳. همان، ص ۶۶.